

PANDÓRA SZELENCÉJE, AVAGY MIKÉNT APOSZTROFÁLJUK A „THATCHER-REAGAN FORRADALMAT”?

Pandora’s Box, or How We Do Epitomise the „Thatcher-Reagan
revolution”?

Pongrácz Alex¹

Absztrakt: Jelen tanulmányban a szerző a Nyugat-Európában három évtizeden keresztül – 1945 és 1975 között – virulens jóléti állam válságát követően érvényesülő monetarista ellenforradalmat vizsgálja. Bemutatja a jóléti állam említett krízisére adott első reakciókat, majd az átalakulás fő ideológiai „sarokkövét” jelentő Friedrich August Hayek és Milton Friedman tanait. Ezt követően az említett doktrínát a gyakorlatba áttemelni kívánó, Margaret Thatcher és Ronald Reagan fémjelezte kormányzatok főbb intézkedéseit elemezi, rövid kitekintést nyújtva a neoliberalis gazdaságpolitika tovább élésére is.

Kulcsszavak: Margaret Thatcher, Ronald Reagan, neoliberalizmus, neokonzervativizmus, gazdaságpolitika

Abstract: In this paper, the author examines the monetarist counter-revolution following the crisis of the welfare state that flourished in Western Europe for three decades between 1945 and 1975. It presents the first reactions to this crisis of the welfare state, and then the doctrines of Friedrich August Hayek and Milton Friedman, the main ideological “cornerstones” of the transformation. It then analyses the main measures taken by the Margaret Thatcher and Ronald Reagan administrations to put

---

¹ Dr. Pongrácz Alex, Nemzeti Közszerzői Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék, adjunktus.

ORCID azonosító: <https://orcid.org/0000-0001-6572-8682>

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán:

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10038387>

E-mail cím: pongrazc.alex@uni-nke.hu

this doctrine into practice, with a brief look at the continued existence of neoliberal economic policy.

Keywords: Margaret Thatcher, Ronald Reagan, neoliberalism, neoconservatism, economic policy

I. A NEOLIBERALIZMUS ÉS A NEOKONZERVATIVIZMUS ETIMOLÓGIÁJA

A közgondolkodást három évtizeden át, a második világháború végétől egészen az 1970-es évek közepéig formáló és meghatározó jóléti konszenzust az 1970-es évek derekától a „monetarista disszenzus” állapota váltotta fel. Ekkoriban viharos gyorsasággal söpört végig a jóléti társadalmakon a jóléti állam végkimerülését hangoztató új ortodoxia, amelynek interpretációjában a jóléti állam a problémák megoldójából a problémák elsődleges forrásává vált. Az eszmeáramlatot – amelynek „apostolai” Friedrich August Hayek és Milton Friedman voltak – felváltva illették az új jobboldal, radikális individualizmus, libertarianizmus, neokonzervativizmus/neoliberalizmus terminusokkal (legtöbbször egyébként az utóbbival). A fogalmi sokféleség „kakofóniájában” azonban hamar rendet tehetünk, ha megnézzük, hogy a „neo” előtaggal ellátott kifejezésben miként kerülhetett – a köznyelvben, a publicisztikában, és gyakorta a tudományos munkákban is – egy platformra a liberalizmus, illetve a konzervativizmus eszméje.

A neoliberalizmus, mint kifejezés a lényegét tekintve arra utal, hogy amint a klasszikus liberalizmus képviselői is fontosnak tartották az állam szerepének lehető legminimálisabbra szorítását, úgy a neoliberális kurzus képviselői is az állam visszaszorítása mellett érvelnek (ezt az attitűdöt a Stiglitz-Serra szerzőpáros a piaci fundamentalizmus titulusával is felruházta).² Dardot és Laval szerint a „neoliberalizmus” szófordulatával a kapitalizmus és az emberek feletti hatalomgyakorlás jelenlegi formáját a verseny egyetemes elvéhez igazító diskurzusok, szokások és eszközök összessége illethető.³ A neoliberalizmus archetípusai között ekként ugyanúgy fellelhetjük a „láthatatlan kéz” és az önszabályozó piac argumentációját zászlóshajójára tűző doktrínát, mint a spenceri szociáldarwinizmust, vagy éppen a

---

² SERRA – STIGLITZ, 2008. 3. o.

³ DARDOT – LAVAL, 2013. 6. o.

misesi⁴ tanokat. Az ideológiai „kavalkádot” tovább fokozandó érdemes leszögeznünk, hogy a (neo)liberális jelzővel biztosan nem illethetők az olyan klasszikus szociálliberális gondolkodók, mint Keynes vagy Hobhouse, de a „szociáldemokráciát” a neoliberális kritériumokkal egy nevezőre hozó, magát kizárólag geneológiai értelemben, esetleg retorikai síkon a szociáldemokráciához kapcsoló, gyakran „harmadik utasként” aposztrofált irányzat képviselői esetében már megállná a helyét az ilyen típusú címkézés. Pontosan az ilyen, a neoliberalizmus tanait világképünkbe beépítő szerzőkkel, illetve politikusokkal szembeni pozicionálás során szokás „alternatív baloldali”, vagy „rendszerkritikus” jelzőkkel illetni azokat a formációkat, amelyek olyan, a *Third Way* által negligált értékeket szándékoznak újra a gondolkodás centrumába emelni, mint a szolidaritás, az igazságosság, vagy a közösségiség. A neoliberalizmus azonban nemcsak gazdaságpolitikai megfontolásokra, hanem társadalmi eszményekre is utalhat; ennyiben rokonítható például a klasszikus liberalizmus individualista felfogásával az a thatcheri állásfoglalás, miszerint nem létezik társadalom, csak egyes férfiak és nők – bár a családra történő, ennyiben pedig konzervatív karaktert hordozó utalás ismételt megmutatja, hogy milyen nehéz megvonni a demarkációs vonalat a neoliberalizmus, illetve neokonzervativizmus közötti elhatárolások esetén.

A neokonzervativizmus tipológiáját elsősorban azért szokták használni, mert a neoliberális gazdaságpolitikai felfogással történő azonosulás mellett az „új jobboldal” emblematisztikus képviselői a társadalmi eszményeket tekintve többnyire a keresztény-konzervatív értékekhez állnak közel. A neokonzervativizmus amerikai változata „egyfelől önmaga is liberális ihletésű, de rezonál az amerikai mítosz nemzeti és sokak számára vallásos (azaz konzervatív) értékeire is. (...) Az amerikai neokonzervativizmust a gazdasági verseny maximalizálásának kívánalma, tehát a neoliberális ökonómia és a kulturális hagyományelvűség, azaz a tradicionális berendezkedés pártolása határozza meg, kiegészülve a külpolitikailag értelmezett messianizmus és a nyers nagyhatalmi érdeket érvényesítő

---

⁴ Mises szerint az állami intervenció béklyóba szorítja a piacgazdaságot. Az államnak ezért meg kell elégednie azzal, hogy – a beavatkozást mellőzve – biztosítja a társadalmi együttélés feltételeit. Az ellenőrzés szerinte teljes mértékben oszthatatlan, azaz vagy teljesen magán-, vagy teljesen állami kézben összpontosul. Vagy az „állam diktatúrája”, vagy a „fogyasztó szuverenitása” érvényesül; nincsen arany középút az „állami totalitarizmus” és a „fogyasztók demokráciája” között. Az állami automatizmus csak segélyből élő, az állami paternalizmustól függő embereket teremt, szemben a piaci folyamattal, amely kreatív vállalkozókat hoz létre. Bővebben lásd MISES, 1998.

szándék összekapcsolódó együttesével.”⁵ Ronald Reagan világképére jellemző volt az olyan értékek preferálása, mint az antikommunizmus, a kulturális értelemben vett antiliberalizmus vagy a vallási értékek és a családi közösségek felkarolása, illetve az „amerikanizmus” identitása. De Margaret Thatcher harcos piacpárti politikáját is kiegészítették az olyan konzervatív értékek és intézkedések, mint a család szerepének hangsúlyozása, a szigorú büntetőjogi intézkedések bevezetése, a futballhuliganizmus elleni markáns fellépés, vagy éppen a nemzeti érdekekre történő hivatkozás a külpolitikában.⁶

A terminológiai különbségek tisztázását követően az a momentum válik igazán lényegessé, hogy a neoliberális/neokonzervatív ideológia megállapításait a politikai gyakorlatba átültetni kívánó mozgalom a fejlett országokban, a világ gazdaságilag fejletlenebb régióiban, és a nemzetközi szervezetek berkeiben is számottevő sikerre és dominanciára tett szert. Az 1980-as dekád ennyiben joggal nevezhető az „új jobboldal évtizedének”.⁷ Bár napjainkra erősen megkopott a neoliberális zsoltároknak foglaltak hitelessége, és a piaci fundamentalizmus „diszkrét bája”, mindenképpen tisztázásra szorul, hogy miként mehetett végbe a globális léptékű neoliberális/neokonzervatív fordulat, milyen jellemzőkkel, gondolati és logikai struktúrákkal bírt a XX. század utolsó negyedétől uralkodó eszme, és ez milyen hatásokkal járt az államra nézve.

II. A JÓLÉTI ÁLLAM VÁLSÁGA ÉS AZ ERRE ADOTT REAKCIÓK

A vegyes gazdaságú jóléti államok a legtöbb esetben a modern történelem legjobb gazdasági teljesítményeit érték el. A megnövekedett szociális kiadások ellenére a megtakarítások hosszú időn keresztül permanens jelleggel növekedtek, és a bruttó hazai beruházás mértéke is a korábinál magasabb szinten mozgott.⁸ Az aranykor három évtizedét követően a jóléti állammal és a vegyes gazdasággal szemben számos körülmény alapvető szinergiája mellett alapvető és komoly kihívást intézett a globalizálódó, és az (állami) szabályozásokat felszámoló világgazdaság. Ezek

---

⁵ BÉKÉS, 2011. 27–28. o.

⁶ EGEDY, 2006. 21. o.

⁷ BUJALOS – NYILAS, 7–8. o.

⁸ Maddison, 1995. 195–196. Jellemző adat, hogy míg a Bretton Woods-i rendszer idején a fejlett ipari országok gazdaságai évi átlagban mintegy 4 százalékkal növekedtek, addig 1974 és 2003 között ennek még a felét sem érték el. Lásd SZENTES, 2005. 347. o.

részletes elemzésétől eltekintve az alábbiakban csak a témánk szempontjából releváns tényezők szerepére fókuszálunk.

A jelzett időszakban az inflációs és a munkanélküliségi ráta meredek emelkedésnek indult: az 1970-es évtized első felében 12, a második részében pedig 15 százalék körüli értékre nőtt. Az 1970-es évek végére a munkanélküliségi ráta az Amerikai Egyesült Államokban a *Great Depression* óta mért legnagyobb értéket vette fel, az inflációs ráta pedig rendkívül magas mértékűre szökött. A hagyományos gyárkéményes iparágak hanyatlásával visszaesett a termelékenység.⁹ Mindezek nyomán a közgazdaságtan is válságba került. Hamarosan a „keynesi gazdaság haláláról” kezdtek értekezni,¹⁰ és teret nyert a monetarizmus doktrínája: a figyelem Keynes keresletmenedzsmentjéről a gazdaság kínálati oldalára helyeződött át. „Miután bebizonyosodott, hogy a keynesi nézetek hívei tévednek, amikor azt gondolják, hogy a munkanélküliség és az infláció nem emelkedhet egyidejűleg, elméletük többi részében is megrendült a bizalom. Megingott az a bizonyosság, amit Keynes hozott a gazdaságpolitikába. »A stagflációval véget ért a naiv keynesianizmus« - jegyezte meg Milton Friedman. Az egykor mindentudónak vélt közgazdászok kétségbeesetten keresték a magyarázatot.”¹¹ Az 1970-es évek megrendülését az állam kudarcának tekintették, és a piac „elixírjét” kezdték el gyógyszerként ajánlani. Az inga ismét a piac irányába lendült, és megerősödtek az állami beavatkozás mérséklését hirdető nézetek. Az állami költekezést pazarlásnak tekintették, és a piac, a „láthatatlan kéz” visszaszorítását kifogásolták. Az infláció leküzdésének szükségessége miatt megindult a központi bankok kormányzattól történő elszakítása, és az önálló gazdaságpolitika szerepét növelő folyamat.¹²

A jóléti állammal való szakítás hívei, a gazdasági liberalizmus és a monetarizmus nézetének képviselői alapjaiban kérdőjelezték meg a keynesiánus makrogazdasági szabályozást, az állami tulajdon létjogosultságát, a progresszív adórendszert, a szociális biztonság védelmét, a magánszektor szigorú szabályozási keretek közé szorítását, különösen a munkajog és a munkavállalói képviselet területén. A növekedés fenntartását és a teljes foglalkoztatást patronáló, keresletbővítő politika a kritikák keresztútjába került. Az elérendő célok között szerepelt továbbá a

⁹ ANDOR, 2002. 230. o.; GÁL, 2010. 76. o.

¹⁰ LUCAS, 1980. 18–19. o.

¹¹ WAPSHOTT, 2014. 240. o.

¹² MURAKÖZY, 2012. 132–133. o.

szakszervezeti befolyás csökkentése, valamint a munkára és a vagyonosodásra való ösztönzés „helyreállítása”.¹³

A jóléti állam ellen indított, gyakorta ideológiai élű támadásokat hűen illusztrálja Jacques Drèze és Edmond Malinvaud összefoglalása, akik a számos más neoliberális szerző argumentációjában is megjelenő érveket sorakoztatnak fel a jóléti állam „negatív hatásaival” szemben. Eszerint a jövedelem-és társadalombiztosítás bevezetése a munkaerőpiacok működésének nem szándékolt merevségéhez vezetett; a jóléti programok megnövelték a kormányzat méretét, és a hatástalanság/eredménytelenség kockázatát; a kormányzati finanszírozás miatt magasabb szintre kellett emelni a bevételeket is, ez pedig növelte a „piactorzító” adóztatást; végül a jóléti programok kumulált hiányhoz vezettek, és növelték az államadósság mértékét. Levont konzekvenciájuk is jellemző a neoliberális gondolkodásmódra: karcsúsítani és jóval hatékonyabbá kell tenni az államot, a kiadásokat pedig drasztikus mértékben le kell faragni (ők a GDP 20 százaléka körüli, vagy az alatti mértéket ajánlották).¹⁴

A kritikusai szerint a virágzó jóléti államokban az egyre jobban kibővített, illetve új szolgáltatások rendkívül költségessé és túlzóvá váltak: túlságosan nagy terhet róttak a gazdaságra, és jelentősen megnövelték a termelési költségeket, ami a versenyképesség rovására ment.¹⁵ Az állampolgári jogon, jogegyenlőségi alapon járó szolgáltatások elvét a gyakorlatban is mindinkább kiegészítette, majd felváltotta a rászorultsági elv alkalmazása.¹⁶ A lassuló gazdasági fejlődés és a globalizálódó világgazdaság éleződő versenyében a nemzeti jóléti politikák mozgásteret is korlátozottabbá vált.¹⁷ Az Egyesült Államokban már Jimmy Carter elnöki ciklusának végén (1978 októberében) megindult a neoliberális diskurzus elvárásainak megfelelő kormányzati politika: az infláció letörését szolgáló megszorításokat fogantatosítottak, a vállalati szféra számára adócsökkentést jelentettek be, befagyasztották a szövetségi állásokat, illetve megígérték a költségvetési deficit megfelezését.¹⁸ Ez a trend azonban csak fokozódott a monetáris ellenforradalom fokozatos kiszélesedésével, és a neoliberális dogmák kormányzati szinten is megvalósuló expanziójával.

---

¹³ DARDOT – LAVAL, 2013. 271. o.

¹⁴ Idézi: ATKINSON, 1999. 2. o.

¹⁵ BEREND T., 2008. 286. o.

¹⁶ SZIGETI, 2005. 96. o.

¹⁷ ESPING-ANDERSEN, 1996. 3. o.

¹⁸ *Anti-Inflation Program Speech*, October 24, 1978. Idézi: BIVEN, 2002. 186–188. o.

III. HAYEK REHABILITÁCIÓJA ÉS FRIEDMAN DIADALFUTÁSA

Az 1970-es évek derekától kezdve tehát fokozatosan uralkodóvá váltak a piac szerepét előtérbe helyező, és az állam visszaszorítását hirdető közgazdasági nézetek. Hayek a keynesi eszmék mintegy három évtizedes diadalmenete idején joggal érezhette magát a *laissez-faire* perifériára szorult és magányos, ám annál elszántabb harcosának. A jóléti állam válságának tünetei, és az arra adott reakciók azonban helyreállították Hayek megtépázott reputációját. 1974-ben közgazdasági Nobel-díjjal jutalmazták, majd két esztendővel később a monetarizmus üstökösként feltűnő „prófétája”, Milton Friedman is ugyanezen rangos elismerésben részesült.¹⁹ Ezek az események már a keynesianizmus utóvédharcainak, illetve az „új idők új dalainak” egyértelmű szimbólumai voltak.

Milton Friedman, a chicagói iskola vezetője, egyben a monetarizmus megalapítója talán Hayeknél is nyíltabban és félreérthetlenebbül fogalmazott, amikor rögzítette, hogy „a kormány hatáskörét korlátozni kell. Fő feladata szabadságunk mind a kapuinkon kívüli ellenségeinkkel, mind pedig polgártársainkkal szembeni védelmezése kell legyen: hogy őrizze a törvényességet és a rendet, hogy kikényszerítse a magánszerződések teljesítését, és hogy erősítse a versenypiacokat.”²⁰ Felfogásában kitüntetett szerepet tulajdonított az egyéni szabadságnak. A magántulajdon természetes joga véleménye szerint lehetővé teszi, hogy általa az emberek a választási jogok széles skáláját gyakorolhassák. „A szabadpiaci társadalomban elegendő az erőforrások birtoklása. A papír szállítója hajlandó azt eladni a Daily Worker számára csakúgy, mint a Wall Street Journal-nek.”²¹

A keynesiánus keresletlénkítő költségvetési kiadási rendszerrel kapcsolatban Friedman alapvető kritikát fogalmazott meg: szerinte ugyanis ez azt eredményezi, hogy a kormányzat költi el azon adójövedelmeket, amelyek egyébként az adófizetők rendelkezésére állnának.²² Az összkereslet végső soron nem emelkedik, ezért az állam „rossz gazda”, költekezése pedig sokkal ésszerűtlenebb a magánszféráénál.²³ Friedman gazdaságfilozófiájának fundamentumai az önszabályozó piac, a magántulajdonra építő szabad

¹⁹ WAPSHOTT, 2014. 251–253. o.

²⁰ FRIEDMAN, 1962. 2–3. o.

²¹ FRIEDMAN, 1962. 18. A *Daily Worker* az Egyesült Államok kommunista pártjának lapja volt.

²² FRIEDMAN, 1972. 906–950. o.

²³ VERESS, 2009. 83. o.

vállalkozás, illetve a szabad kereskedelem erejébe vetett hit voltak. Egy szabad disputára, és az állampolgárok önkéntes kooperációjára épülő társadalomban szerinte csak a piac biztosíthatja a konformitás nélküli társadalmi konszenzust: a szabadság és a hatékony gazdálkodás követelménye közötti összhangot egyedül a korlátozatlan versenyen alapuló kapitalizmus tudja megteremteni, illetve garantálni.²⁴ A politikai szabadság és a versengő kapitalizmus nála kéz a kézben jártak: „az a fajta gazdasági szerveződés, amely közvetlenül biztosítja a gazdasági szabadságot, nevezetesen a versengő kapitalizmus, egyúttal a politikai szabadságot is támogatja, mert elválasztja egymástól a gazdasági és politikai hatalmat, és ily módon lehetővé teszi az egyiknek, hogy ellensúlyozza a másikat.”²⁵ A „piac megtisztulásának” tézise szerint a rugalmas árak jóvoltából a gazdaság képessé válik önmaga stabilizálására, az állami beavatkozásnak ezért csak ott engedne teret, ahol a piaci integráció nem valósulhat meg, vagy a működése aránytalanul nagy költségöbbséggel járna.²⁶ A klasszikus éjjelőr állam eszményétől Friedman elmélete csak annyiban jelentett eltérést, hogy az állam számára – *ultima ratio* jelleggel, és meglehetősen korlátozott hatókörrel – megengedte, hogy bizonyos közjavakra vonatkozó, a nyomor csökkentése érdekében tett minimális redistribúciós tevékenységet végezzen.²⁷

IV. AZ ÚJ JOBBOLDAL NEOLIBERÁLIS-NEOKONZERVATÍV FORDULATA

Amint a tanulmány elején már utaltunk rá, az 1980-as éveket az Új Jobboldal (*New Right*) évtizedeként aposztrofálhatjuk. A „mozgalom” ezekben az években széles körű választói támogatást szerzett, politikai hatalomhoz jutott az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban, majd tekintélyes nemzetközi befolyásra tett szert. A neoliberális/neokonzervatív kurzus azt hirdette, hogy nincs (más) alternatíva, azaz szükségszerű a szakítás a jóléti állam ideáljával, és elodázhatatlan a pénzügyi piacok deregulációja, valamint a munka és a tőke között eloszló jövedelmeknek az utóbbiak felé történő csoportosítása is.²⁸ Az 1980-as évtized

---

²⁴ EGEDY, 2010. 31. o.

²⁵ FRIEDMAN, 1962. 9. o.

²⁶ FORGÁCS, 1987. 48–49. o.

²⁷ BARR, 2009. 95. o.

²⁸ PINTÉR, 2010. 7–8. o. Margaret Thatcher a szinte védjegyévé vált szlogent („*There is no alternative*”) a Nők Konzervatív Konferenciáján 1980-ban tartott beszédébe szötte bele.

ideológiai metamorfózisát követően, a „*Thatcher-Reagan forradalom*” győzelmével a szabad versenyes piacok felsőbbbbségét hirdető közgazdaságtan valódi reneszánszát kezdte élni. E nézetek szerint az államok akadályozzák a piacot, illetve minden, ami a szabad kereskedelmet gátolja, „olyan aberráció, amit meg kell szüntetni.”²⁹

Margaret Thatcher 1979-ben kiadott választási kiáltvány, a *Konzervatív Manifesztum* mindennél lényegre törőbben foglalta össze, hogy a vezetése alá kerülő brit Konzervatív Párt radikálisan szakítani kíván a munkáspárti kormányzás által képviselt irányvonallal. „A Munkáspárt háromféle módon is súlyosbította a helyzetet. Először azzal, hogy az irigység politikáját folytatta, és a gazdagság növelésével aktívan szembeszállt. (...) Növelte az állam, és csökkentette az egyén szerepét, s ezáltal megbénította a vállalkozó kedvet és erőfeszítésre való törekvést. (...) Rengeteg kiváltsággal ruházták fel a szakszervezeteket, azok felelősségének hangsúlyozása nélkül.”³⁰ Egy 1993-ban vele készített interjúban a „Vaslady” azon meggyőződésének adott hangot, miszerint „a vállalkozási szellemet éveken keresztül megnyomortotta a szocializmus a maga túlságosan magas adóival, a túlságosan sok szabályával és a túlságosan magas kiadásával. Ez a filozófia az államosításról, a központosításról, az ellenőrzésről és a szabályozásról szólt. Ennek véget kell vetni.”³¹ Thatcher ezzel nyíltan szembement a háború után a konzervatívok és a Munkáspárt között köttetett jóléti kompromisszummal, ám 1979 májusban megnyerte a választásokat.

Az amerikai választási kampány során Ronald Reagan sem fukarkodott a „túlméretezett állam” bírálatával. Programjának céljai főként a kínálati gazdaságtan (adócsökkentés) és a monetarista tanok (a költségvetési programok csökkentése) megállapításai köré csoportosultak.³² Talán a színészi képességeit is latba vetette, amikor egy kortesbeszédében kijelentette, biztos benne, hogy „képesek vagyunk levetni az államot a hátunkról és kipurancsolni a zsebünkéből”, sokat idézett formulája szerint pedig „nem a kormány a megoldás, a kormány maga a probléma”.³³ A túlzott költsékezésről így vélekedett: „A kormányzat egy csecsemőhöz hasonlít: nem más, mint

---

²⁹ RODRIK, 2014. 113. o.

³⁰ EGEDY, 2006. 6. o.

³¹ WAPSHOTT, 2014. 254-255. o.

³² FORGÁCS, 1987. 59. o.

³³ KENGOR – SCHWEIZER, 2005. 34. o.

egy emésztőcsatorna, hatalmas étvággal az egyik végén, és teljes felelőtlenséggel a másikon.”³⁴

Thatcher és Reagan kormányzati filozófiájára kimutatható hatást gyakoroltak Hayek és Friedman tanai. Thatcher egy nyilvános gyűlésen felmutatta Hayek *The Constitution of Liberty* című művét és kijelentette, hogy „ez az, amiben hiszünk.” Győzelmét követően – amely történetesen egybeesett Hayek 80. születésnapjával – pedig a következő tartalommal írt levelet Hayeknek: „Nagyon büszke vagyok arra, hogy az elmúlt években olyan sokat tanultam Öntől. Azt remélem, hogy azoknak az eszméknek egy részét kormányom a gyakorlatba is át tudja majd ültetni. Mint Önnek az egyik legmélyebb híve, arra vagyok hivatva, hogy mi sikeresek legyünk. Ha így lesz, az Ön hozzájárulása a mi végső győzelmünkhöz mérhetetlenül nagy lesz.”³⁵ Az infláció Friedman által is leírt problémájának centrumba kerülése az Egyesült Államokban csúcsra járatta a monetarista ellenforradalmat: Reagan választási programja, és az új adminisztráció gazdaságpolitikai elképzelései nagymértékben a friedmani tanokon alapultak.³⁶ Reagan 1980 novemberi győzelmét követően Friedman felkérést kapott arra, hogy csatlakozzon Reagan új Gazdasági Tanácsadó Testületéhez.³⁷ Ez különösen gáláns ajánlatnak bizonyult azt követően, hogy Friedman 1975 májusában a Salvador Allende kormányát megdöntő chilei diktátor, Augusto Pinochet szolgálatába szegődött annak érdekében, hogy a neoliberalizmus gyakorlati érvényesíthetőségének chilei laboratóriumában kikísérletezhesse a jóléti állam leépítését, illetve a szabadpiaci kapitalizmus, a szabad kereskedelem és a tőkeáramlás bevezetését, továbbá az üzleti életet gúzsba kötő szabályok deregulálását vegyítő elegyet.³⁸

Az Új Jobboldal ideológiai preferenciái gyökeresen befolyásolták az államhatalom gyakorlását, és annak elméleti alapjait is. A neoliberais gondolkodás az új politikának fegyelmező karaktert szánt: a jogi, monetáris és viselkedési szabályok testőrének szerepét bízta az államra. Rábízta, hogy őrködjön a versenyszabályok betartásán, hogy piaci helyzeteket teremtsen,

---

³⁴ HAHNER, 2012. 300. o.

³⁵ HOOVER, 2003. 211. o.

³⁶ FORGÁCS, 1987. 44. o.

³⁷ WAPSHOTT, 2014. 256. o.

³⁸ REICH, 2009. 15. o. Friedman a chilei előadássorozatában szokás szerint elismételte, hogy a szabadpiac a politikai szabadság és a fenntartható demokrácia szükséges előfeltétele. Pinochet megfogadta a közgazdász tanácsait, de a politikai szabadság nem szökött szárba: a diktatúra még további 15 évig tartott.

és a piac logikájához alkalmazkodó apparátust képezzen. Az 1970-es/1980-as évtized fordulóján egy egész eszközarzenált vonultattak fel annak érdekében, hogy belátható időn belül sikerüljön lebontani a szociális államot, privatizálni az állami vállalatokat, és végrehajtani a további elvárásokat.³⁹ Nézzük meg részletesebben is, hogy melyek voltak az új világgép által vallott főbb tantételek, illetve miként valósították meg a gyakorlatban a Thatcher-, és Reagan-kabinetek eme neoliberais/neo-konzervatív fordulatot.

V. AZ ÚJ JOBBOLDAL ARS POETICÁJA ÉS KORMÁNYZATI POLITIKÁJA

Az Új Jobboldal a minimális állam propagálójaként fellépő libertáriánus gazdasági nézetekre támaszkodott, amikor a „tisza piachoz” történő visszatérést sürgetve az államot a problémák forrásaként tüntette fel. Ez az ideológiai áramlat tehát akként érvelt, hogy az állami szabályozástól mentes piac intézményesülése az egyedüli orvosság a gazdaság bajaira. A Thatcher- és Reagan-kabinetek a monetarista, illetve kínálati gazdaságtani érvekre támaszkodva drasztikus mértékben igyekeztek csökkenteni a kiadásokat és – főként a magas jövedelműekre nézve kedvező szabályozást kiépítve – mérsékelni az adószinteket.⁴⁰ Az új jobboldali kurzus ugyanakkor meglehetősen ambivalens módon építette fel nézetrendszerét: a *laissez-faire* hagyományoknál és a gazdasági individualizmusnál történő újbóli lehorgonyzás mellett ugyanis piederstálra emelték a markáns és határozott vezetői erényeket. Ezt volt hivatott demonstrálni a Falkland-szigetek birtoklásáért vívott brit-argentín fegyveres konfliktus (1982), illetve Grenada amerikai megszállása (1983) is, amely hozzájárult a virtusuk kidomborításához,⁴¹ a két vezető népszerűségének növekedéséhez, és vélelmezhetően az újraválasztásukhoz is.

A *New Right* gondolkodásának középpontjában a vállalkozói kultúra hangsúlyozása, a piaci gondolkodásmód és a verseny előmozdítása, a szegénységből adódó problémák csaknem teljes negligálása, a szegények

---

³⁹ DARDOT – LAVAL, 2013. 272–273. o.

⁴⁰ BUJALOS – NYILAS, 2002. 216. o.

⁴¹ Thatcher a „falklandi kalandra” utalva a Skót Konzervatív Párt 1982. május 14-i konferenciáján az alábbiakat nyilatkozta: „az az igazán izgalmas, amikor egy valódi válságot menedzselhetsz, miközben fél politikai életedet olyan sivár kérdések megoldásával töltöd, mint a környezetvédelem.” Idézi: ECKERSLEY, 2004. 21.

megregulázására és ellenőrzésére tett kísérletek, a gazdagokat előnyben, a szegényeket hátrányban részesítő adópolitika, a „hivalkodó” fogyasztás propagálása, és az individualizmusnak a társadalmi léttel szembeni hangsúlyozása álltak. A szegényeket és a hátrányos helyzetűeket felelőssé tették helyzetük kialakulásáért, és azt hirdették, hogy az ember értéke jövedelmével és vagyonával egyenlő.⁴² Nemcsak az állam visszaszorítása mellett érveltek, de a paternalizmussal való szakításon túl az önellátó, egoista érdekeket szem előtt tartó, a másik iránti szolidaritást gondolkodásában szűkre szabó egyén ideálját is nyíltan preferálták. Thatcher egy 1987-ben adott interjújában erről így fogalmazott: „Azt hiszem, olyan időszakon megyünk keresztül, amikor túl sok gyermeknek és felnőttnek sugallták az olyan válaszokat, mint: »problémám van, az állam feladata, hogy megbirkózzon velem!«, vagy »megyek segélyért, hogy megoldódjon a problémám!«. »Hajléktalan vagyok, az állam kötelessége, hogy lakhatást biztosítson!«, és így a társadalomra hárítják a problémáikat. De mi is a társadalom? Olyan dolog, hogy társadalom, nem létezik! Csak egyes férfiak és nők vannak, és családok. Az állam nem képes önmagában cselekedni. Erre csupán emberek képesek, ők pedig először önmagukról gondoskodnak. Alapvető kötelezettségünk, hogy önmagunkról gondoskodjunk, és aztán segítsünk a szomszédunknak. Az élet kölcsönösségen alapul, de az emberek túlságosan a jogosultságaikat tartják szem előtt a kötelességeik nélkül, pedig nincs jogosultság anélkül, hogy valaki először ne teljesítene a kötelezettségét.”⁴³

Az Új Jobboldal véleményformálói tehát meglehetősen ridegen viszonyultak a szükségét szenvedő és hátrányos helyzetben lévő emberekhez. Hevesen támadták és megvetették az intézményesült centrista politikát, élén az állam kiterjedt jóléti politikájával. A jóléti állam intézményesítése és a gazdasági tervezés egyes jobboldali csoportokat arra sarkallt, hogy offenzívát indítsanak a második világháború utáni politikát alapjaiban meghatározó centrista modellel, és a gondoskodó társadalom eszményképével szemben.⁴⁴ A *Council of Economic Advisors* új vezetője – egyben a *Fed* későbbi elnöke –, Alan Greenspan hangsúlyozta, hogy bármilyen állami beavatkozás vagy erősen szabályozott rendszer veszélyt jelent az alapvető üzleti szabadságra nézve.⁴⁵

---

⁴² BUJALOS – NYILAS, 2002. 304–315. o.

⁴³ SEAWRIGHT, 2010. 36. o.

⁴⁴ BUJALOS – NYILAS, 2002. 211. o.

⁴⁵ VERESS, 2009. 316. o.

Thatcher a kormányra kerülését követően azonnal hozzáfogott a piaci folyamatok érvényesülésének elősegítéséhez, az állami szektor csökkentéséhez, a pénzmennyiség szűkítéséhez, az adócsökkentéshez, az üzleti szférát „gúzsba kötő” szabályok enyhítéséhez, az államadósság leépítéséhez, és az állami vagyontárgyak értékesítését jelentő privatizációhoz.⁴⁶ A konzervatív kormány redukálta az állami költekezést, és markáns antiinflációs politikát folytatott. A „*reaganomics*” képviselői előirányozták a szövetségi költségvetési kiadások lefaragását (Gramm-Rudman-Hollings törvény, 1985), a deficit megszüntetését, a kamatláb csökkentését, illetve az infláció megfékezését. Az 1970-es évek végére a gazdaságpolitika a „vágató infláció elleni harcot, illetve a vállalkozások jövedelemtermelő képességének helyreállítását” tekintette a fő céljának.⁴⁷ A brit és amerikai kabinetek csökkentették a szociális kiadásokat, a közoktatási és környezetvédelmi kiadásokat, illetve politikailag igyekeztek nyomást gyakorolni a magánszemélyekre, valamint a kisebb és nagyobb vállalatokra annak érdekében, hogy profitorientált szociális szolgáltatásokat nyújtsanak. Az Egyesült Államokban számottevően csökkent a családi pótlékra fordított összeg, az iskolai étkeztetés állami támogatása, valamint a szegényeket támogató lakbér-kiegészítés és az élelmiszerjegy-juttatás. Emellett felszámolták azt a 3,8 milliárdos keretet, amellyel a szövetségi költségvetés támogatta a tagállamok közmunkaprogramjait.⁴⁸

A kormányzat számos, korábban köztulajdonban álló vállalatot privatizált. „Egyetlen iparág sem maradhat állami ellenőrzés alatt, hacsak nincs erre valami konkrét és nyomós indok” – summázta a kabinet véleményét Nigel Lawson pénzügyminiszter.⁴⁹ Különösen ellentmondásos volt a közüzemi vállalatok (*British Gas*, *British Telecom*) magánkézbe juttatása, tekintve, hogy mindkettő nyereségesnek bizonyult, és komoly bevételt eredményezett a kincstárnak. 1979 és 1992 között 39 vállalatot értékesítettek, mintegy 40 milliárd fontnyi privatizációs bevételre téve szert. Ezzel párhuzamosan az önkormányzatok a bérlakások jelentős hányadát (egy-és negyedmilliót) kedvezményes áron adták el a bérlőknek. Az állami tulajdon aránya a GDP-hez viszonyítva a korábbi érték ötödére, 2 százalékra csökkent. A befolyt összegeket a kormány a kiadásai kiegyenlítésére,

---

⁴⁶ DALY, 2011. 96–97. o.

⁴⁷ VERESS, 2009. 89. o.; DARDOT – LAVAL, 2013. 277. o.

⁴⁸ ANDOR, 2002. 255. o.

⁴⁹ EGEDY, 2010. 33. o.

valamint a jövedelemadó csökkentésére használta fel, ezzel is fokozva a társadalmi egyenlőtlenségeket.⁵⁰

A privatizáció példáját Németország, Olaszország, majd az 1980-as évek derekától Franciaország is követte. Hamarosan felzárkózott a Franco utáni Spanyolország, majd az 1989-1990. évi változásokat követően a volt szovjet blokk országai is.⁵¹ A gazdaság magánosításával a piac erői visszavették a mindenkor a magántulajdon túlsúlyára épült, de alapvetően vegyes gazdaságot. A köztulajdon átlagos részesedése a nemzeti össztermékből a korábbi 25 százalékos mértékről 2-5, legfeljebb 8-10 százalékos részarányra redukálódott. A gazdaságok 90 százalékban magánjellegűekké váltak, és az ehhez kapcsolódó érdekviszonyokat, illetve politikai befolyást erősítették fel.⁵²

A kínálati gazdaságtan logikájának megfelelően a vállalkozások, illetve az egyéni kezdeményezések élénkítését célzó adócsökkentésekre került sor. Az 1981. évi adóreform három esztendő alatt az adókulcsok 23 százalékkal történő csökkentését tűzte ki célul, a legmagasabb jövedelmi csoport adókulcsát pedig 70 százalékról 50 százalékra csökkentette.⁵³ Az Egyesült Államokban az 1981. évi Kemp-Roth-féle adócsökkentés kedvezményezett körének vizsgálata azt mutatta, hogy a kedvezmények 85 százaléka az évi 50.000 dollárnál magasabb jövedelmű adófizetőknel összpontosult. Nagy-Britanniában az adófizetők felső egy százalékánál összpontosult a kormány által felszabadított négy milliárd font 44 százaléka, míg a legszegényebb 25 százalék csupán az összeg 3 százalékához jutott hozzá.⁵⁴ A szövetségi kormányzat adóbevételeinek csökkenése ráadásul óriási mértékű költségvetési hiányt is eredményezett.

Komoly támadássorozat érte a közhatalom részéről a szakszervezeteket is. A szakszervezeti hatalom gyengítését célzó kormányzati ostrom főként Hayeknek azon a meglátásán nyugodott, miszerint a szakszervezetek „túlzó követeléseket támasztanak, és akadályozzák a termelési folyamatot.”⁵⁵ Nagy-Britanniában emellett a szakszervezetek mozgásterét szűkítő jogszabályok elfogadottságát az is biztosította, hogy a szénbányászok kabinettel szembeni ellenállása (1984-1985) végül megbukott. Az Egyesült Államokban

---

⁵⁰ BUJALOS – NYILAS, 2002. 218. o.; VERESS, 2009. 329. o.

⁵¹ BEREND T., 2008. 289. o.

⁵² SZIGETI, 2002. 104. o.

⁵³ ANDOR, 2002. 254. o.

⁵⁴ Az adatok forrása: BUJALOS – NYILAS, 2002. 217–218. o.

⁵⁵ HAYEK, 2009. 73–74. o.

hasonló vereséget szenvedtek el a légirányítók Reagannel szemben. Ezt követően sor került a munkaerő-piaci szabályozás többirányú visszafejlesztésére is.⁵⁶

Az új jobboldal kormányzati pozícióba kerülésének időszakában tehát uralkodóvá váltak a piac szerepét előtérbe helyező, és az állam visszaszorítását hirdető közgazdasági nézetek. Az európai gazdaságban azonban az állam szerepe tovább nőtt. Az 1980-as évtized végére a közszektor kiterjedése békeidőben soha nem látott mértékűre bővült. Az államháztartási kiadások súlyát szemlélve megállapítható, hogy az 1990-ben a fejlett európai országokban a GDP 45-60 százaléka közötti sávban volt megtalálható.⁵⁷ A közszektor nagysága összességében nem csökkent az 1980-as évtizedben. A költségvetési politika eredményeként csupán a szociális kiadásokat csoportosították át a hadügyi és az igazgatási kiadások felé. A kiadások szerkezetében Reagan drasztikus mértékben növelte a katonai kiadásokat: 2000-es dolláron számolva 1980-ban a 267 milliárd dollárnyit kitevő védelmi költségvetés a GDP 4,9 százalékát, az összes szövetségi kiadás 22,7 százalékát jelentette, az 1988-ban elért 393 milliárd dolláros szint viszont már a GDP 5,8 százalékát, valamint az összes szövetségi kiadás 27,3 százalékát tette ki.⁵⁸ Ezt a jelenséget nevezte Joan Robinson „*elfajzott keynesianizmusnak*”, ahol az jelenti a fő differenciát a keynesianizmus korábbi formájához képest, hogy a költségvetési kiadások iránya 180 fokos fordulatot vett: a szociálpolitikai ágakból a hadiiparba kezdtek áramolni a kiadások. „Furcsa, katonai értelemben vett keynesi időket élünk, amikor Marsot, a háború istenét állították csatasorba, hogy foglalja el a piacgazdaság által üresen hagyott tereket” – fogalmazott már 1950-ben Richard Hofstadter történész.⁵⁹

A neoliberais/neokonzervatív kormányzatok fentebb elemzett teljesítményét értékelve alapvetően negatív trendekről számolhatunk be. A pénzmennyiség szigorú szabályozására építő thatcheri gazdaságpolitika egyértelmű kudarcot vallott. A monetarista tanok doktriner alkalmazása következtében a nyolcvanas évek derekára drámai mértékű szintre ugrott a szigetországban a munkanélküliség: elérte, sőt időnként meg is haladta a 3,5 millió főt. A gazdasági mélyrepülés 1979 és 1982 között jelentős bevételkiesést jelentett az állam számára, miközben Thatcher nem tágított a

⁵⁶ Ennek részleteire nézve lásd BUJALOS – NYILAS, 2002. 289. o.

⁵⁷ MURAKÖZY, 2012. 155. o.

⁵⁸ KOZMA, 2013. 424. o.

⁵⁹ HOFSTADTER, 1950. 35. o.

kiegyensúlyozott költségvetés ideáljától. Gazdaságpolitikája polarizáló hatásait demonstrálja, hogy miközben nőtt azon családok aránya, ahol mindkét felnőtt munkát végzett, azon családok aránya is emelkedett, ahol egyetlen főállású kereső sem volt. Az ipar leépülése az északi körzetekben súlyos problémákat okozott, tovább mélyítve az Egyesült Királyság északi és déli része között tátongó szakadékot.⁶⁰ Reagan elnökségének nyolc éve (1980-1988) messze nem teljesítette azokat a nagystílusú ígéreteket, amelyek az elnökké választását megelőző kampányban elhangzottak. Két elnöki ciklusa alatt csökkent ugyan az inflációs ráta, de elmaradt a nagyobb gazdasági növekedés, nőtt a munkanélküliség, és fokozódott az állami költségvetés belső, továbbá a nemzetgazdaság külső eladósodottsága.⁶¹ A kitűzött kormányzati *téloszt*, az államadósság csökkentését nem sikerült elérni: Reagan kormányzása idején annak mértéke 914 milliárd dollárról 2,7 billió dollárra emelkedett, az éves deficit pedig 155 milliárd dollárra. Életrajzírói szerint ez az óriási adósság tekinthető az elnök legnagyobb kudarcának.⁶²

KITEKINTÉS

A szabad versenyes piacok elméleteinek uralma mindezek ellenére hosszabb időre konzerválni tudta magát a neoliberais konszenzus keretei között, sőt a bipoláris világrend felbomlásával, a posztszocialista térség, valamint egyes ázsiai és afrikai országok „világgazdasági nyitásával” szinte az egész glóbuszt a neoliberais laboratórium kísérleti terepévé tudta változtatni. 1989 és 1991 között a *reaganomics* gazdaságfilozófiáját a globálissá váló neoliberais pénzügyi-és gazdaságpolitikával váltották fel, a gazdasági és pénzügyi kihívásokra adott válasz pedig rendre az amerikai üzleti körök képviselőinek érdekeit tartotta szem előtt.⁶³ Ez a filozófia „mindenütt a liberalizálás, dereguláció és privatizáció politikáját, a piaci spontaneitás szerepét helyezte előtérbe az állami szabályozás ellenében, és nagymértékben hozzájárult a nemzetgazdaságok világgazdasági nyitottságának fokozódásához, az interdependenciák kiszélesedéséhez és elmélyüléséhez.”⁶⁴

A neoliberais eszme véleményünk szerint azért tudott ebben az időszakban olyan „átütő erejűvé” válni, mert argumentációjában a liberális

---

⁶⁰ ANDOR, 2008. 86. o.

⁶¹ ANDOR, 2002. 260. o.

⁶² HAHNER, 2012. 303. o.

⁶³ FORGÁCS, 2012. 96. o.

⁶⁴ SZENTES ET. AL., 2005. 70. o.

demokrácia és a gazdasági liberalizmus/liberális piacgazdaság szimbiózisát feltételezte. A XX. század végén ugyanis gyakran tettek egyenlőségi jelet a kapitalizmus és a demokrácia közé. „A piacok kiterjesztése, mely a fogyasztók számára a gazdasági választás szabadságát adta meg, úgy tűnt, hogy együtt jár a szavazati folyamatok kiterjesztésével, mely az állampolgárok számára az államközösségben hozott választás lehetőségét biztosította. Továbbá (...) mivel a diktatúrák »nagy államapparátusokat« is jelentettek, a demokráciára úgy tekintettek, mint ami olyan államközösséget jelent, amelyben a polgárok a kormányokat arra kérik, hogy tegyenek kevesebbet, és következésképpen a piacokat arra, hogy többet.”⁶⁵

Az ekkoriban eluralkodó optimizmus atmoszférájában divatossá vált a gazdasági liberalizmust és a szabad piacgazdaságot a liberális demokrácia „kötelező tartalmi kellékeként” kezelni. A politikai demokrácia és az állami beavatkozásoktól mentes szabadpiac léte eme érvelés szerint elválaszthatatlan egymástól. A neoliberais értékek iránt elkötelezett gondolkodókat napjainkban sem hatja meg, hogy a gazdasági liberalizmus és a politikai demokrácia egymáshoz horgonyzása mára meghaladottá vált: az „annál rosszabb a tényeknek” típusú érvelések ma is állandó eszköztárát képezik a globális kapitalizmus jelenlegi viszonyainak fenntartásában érdekelt köröknek. Hérakleitosz cáfolataként például az IMF Ukrajnát és a „trojka” (IMF, Európai Bizottság, Európai Központi Bank) Görögországot érintő, 2014. és 2015. évi hitelmegállapodásai is azt bizonyítják, hogy többször is bele lehet lépni ugyanabba a folyóba. A hitel folyósításának feltételeként ugyanis még mindig a neoliberais gazdaságpolitikai programpontok érvényre juttatását kívánják meg az elviekben szuverén nemzetállamoktól, és a „strukturális kiigazító programokat” a demokratikus értékekkel összekötő retorika sem változott jottányit sem: a felszínen éppen a demokrácia elmélyítése, és az emberi jogok tiszteletben tartása égisze alatt várták el például Ukrajnától a kiigazító intézkedések hatályba léptetését.⁶⁶

---

⁶⁵ CROUCH, 2012. 49. o.

⁶⁶ Lásd a *Támogatási csomag Ukrajna számára* címmel az Európai Bizottság által kibocsátott munkaanyagot.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANDOR LÁSZLÓ (2002). Amerika évszázada. Budapest, Aula Kiadó
- ANDOR LÁSZLÓ (2008). Globalizmus és amerikanizmus. In Csáki György – Farkas Péter: A globalizáció és hatásai. Európai válaszok. Budapest, Napvilág Kiadó, 79–103.
- ATKINSON, ANTHONY BARNES (1999). The Economic Consequences of Rolling Back the Welfare State. Cambridge, MIT Press
- BARR, NICHOLAS (2009 [1987]) A jóléti állam gazdaságtana. Budapest, Akadémiai Kiadó
- BEREND T. IVÁN (2008). Európa gazdasága a 20. században. Budapest, História Könyvtár Monográfiák – MTA Történettudományi Intézete
- BÉKÉS MÁRTON (2011). Az amerikai neokonzervativizmus a kezdetektől 2008-ig. Doktori disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
- BIVEN, CARL W. (2002). Jimmy Carter’s Economy: Policy an Age of Limits. Chapel Hill, The University of North Carolina Press
- BUJALOS ISTVÁN – NYILAS MIHÁLY (2002). Az új jobboldal és a jóléti állam. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület – ELTE Szociális Munka és Szociálpolitikai Tanszék
- CROUCH, COLIN (2012). Privatizált keynesianizmus. Egy el nem ismert közpolitikai rendszer. In Fordulat, 4. szám, 48–71.
- DALY, MARY (2011). Welfare. Cambridge, Polity Press
- DARDOT, PIERRE – LAVAL, CHRISTIAN (2013). A globálrezon. A neoliberalizmus múltja és jelene. Budapest, Egykettő Kiadó
- ECKERSLEY, ROBYN (2004). The Green State. Rethinking Democracy and Sovereignty. Cambridge – Massachusetts, The MIT Press
- EGEDY GERGELY (2006). Thatcherizmus: (neo)liberalizmus vagy (neo)konzervativizmus?. Politikatudományi Szemle, 2-3. szám, 5–24.
- EGEDY GERGELY (2010). A neokonzervatív állam, Thatchertól Camerorig. Politikatudományi Szemle, 3. szám, 26–44.
- ESPING-ANDERSEN, GØSTA (1996). Welfare States in Transition. National Adaptions in Global Economics. London – New Delhi , Sage Publications.
- FORGÁCS IMRE (1987). Neokonzervatív fordulat az Egyesült Államokban. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- FRIEDMAN, MILTON (1962). Capitalism and Freedom. Chicago, University of Chicago Press

- FRIEDMAN, MILTON (1972). Comments on the Critics. *Journal of Political Economy*, Vol. 80. 906–950.
- GÁL ZOLTÁN (2010). *Pénzügyi piacok a globális térben*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- HAHNER PÉTER (2012). *Az USA elnökei*. Budapest, Animus Kiadó
- HAYEK, FRIEDRICH AUGUST VON (2009). *A Tiger by the Tail. The Keynesian Legacy of Inflation*. London, Ludwig von Mises Institute – Institute of Economic Affairs
- HOFSTADTER, RICHARD (1950). *American Perspective. Volume IV*. Washington, D. C., Foundation for Foreign Affairs, Washington
- HOOVER, KENNETH R. (2003). *Economics as Ideology: Keynes, Laski, Hayek and the Creation of Contemporary Politics*. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers
- KENGOR, PAUL – SCHWEIZER, PETER (2005). *The Reagan Presidency: Assesing the Man and his Legacy*. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers.
- KOZMA GÁBOR (2014). A reagani adócsökkentés gazdasági hatásai. *Pénzügyi Szemle*, 4. szám, 418–433.
- LUCAS, ROBERT E. (1980). *The Death of Keynesian Economics. Issues and Ideas* (Chicago, University of Chicago, Chicago, IL), 18–19.
- MADDISON, ANGUS (1995). *Explaining the Economic Performance of Nations. Essays in Time and Space*. Aldershot, Edward Elgar
- MISES, LUDWIG VON (1998 [1949]). *Human Action. A Treatise on Economics*. Auburn, Alabama, Ludwig von Mises Institute
- MURAKÖZY LÁSZLÓ (2012). *Államok kora. Az európai modell*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- PINTÉR ANDRÁS (2010). Alternatívakeresőben. Bevezető a Fordulat 11. számához. *Fordulat*, 11. szám, 7–8.
- REICH, ROBERT B. (2009 [2007]). *Szuperkapitalizmus. Az üzlet, a demokrácia és a mindennapi élet átalakulása*. Budapest, Gondolat Kiadó
- RODRIK, DANI (2014 [2011]). *A globalizáció paradoxona. Demokrácia és a világgazdaság jövője*. Budapest, Corvina Kiadó Kft.
- SEAWRIGHT, DAVID (2010). *The British Conservative Party and One Nation Politics*. London, The Continuum International Publishing Group Ltd.
- SERRA, NARCÍS – STIGLITZ, JOSEPH E. (2008). *The Washington Consensus Reconsidered. Towards a New Global Governance*. Oxford, Oxford University Press

Pandóra szelencéje, avagy miként aposztrofáljuk a „Thatcher-Reagan forradalmat”?

- SZENTES TAMÁS ET AL. (2005). Fejlődés. Versenyképesség. Globalizáció. I. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó
- SZIGETI PÉTER (2002). A kormányzás terjedelmének és funkcióinak alakulása a 20. század államaiban. In Bayer József: Politika és társadalom. Tanulmányok. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 89–112.
- SZIGETI PÉTER (2005). Világrendszernézőben. Globális „szabad verseny” – a világgazdaság jelenlegi stádiuma. Budapest, Napvilág Kiadó
- VERESS JÓZSEF (2009). Gazdaságpolitika a globalizált világban. Budapest, Typotex Kiadó
- WAPSHOTT, NICHOLAS (2014 [2011]). Keynes és Hayek. Az összecsapás, amely meghatározta a modern közgazdaságtant. A nagy válságtól a nagy recesszióig. Budapest, Napvilág Kiadó